

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

КАВАЛЕРОВ АНАТОЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 321.01 : 342.5

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО
ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис
 Роботу виконано на кафедрі політичних наук Державного закладу
 «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
 К. Д. Ушинського

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
 Державний заклад «Південноукраїнський
 національний педагогічний університет
 імені К. Д. Ушинського,
 завідувач кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Кузьмін Петро Васильович,
 Кримський державний інженерно-педагогічний
 університет,
 професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

кандидат політичних наук, доцент
Хорошилов Олег Юрійович,
 Одеський національний університет
 імені І. І. Мечникова,
 доцент кафедри політології

Захист відбудеться «24» травня 2013 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої
 вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний
 педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки,
 молоді та спорту України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу
 «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
 К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «23» квітня 2013 р.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційної теми обумовлена великою практичною значимістю проблем, пов'язаних із розвитком політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні. Вона також обумовлена тим, що саме у періоди нестабільності політичний процес проходить точку «біфуркації», коли масштабність змін дозволяє говорити про необхідність комплексного аналізу політичного процесу, а не окремих його складових, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, з метою визначення головних напрямків подальших суспільних перетворень.

Потреба суспільства у визначенні особливостей, чинників та складових політичного процесу, факторів впливу на його динаміку, специфіки взаємодії індивідуальних та колективних акторів у політичному процесі зростає у кризові періоди, зокрема у періоди переходу країни до демократії. Саме у цей період змін у політичній та економічній сферах загострюються відповідні конфлікти, проявляються ідеологічні, культурні, соціальні суперечності, які негативно впливають на хід політичного процесу.

Можна стверджувати, що сучасний етап розвитку політичного процесу ставить питання та вимагає ґрунтовної відповіді щодо адекватності застосовуваних раніше теоретичних парадигм та методологічних підходів.

У найбільш загальному вигляді політичний процес характеризує взаємодію соціальних і політичних (владних) інститутів, колективних та індивідуальних акторів, представників громадянського суспільства, мас-медіа, розкриває зміст не тільки декларативних (нормативних та / або офіційних), а і реально існуючих феноменів, що формуються у соціально-економічних, політичних, правових та культурних відносинах суспільного життя.

Вищезазначене свідчить про необхідність глибокого комплексного дослідження запропонованої теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках науково-дослідної роботи кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та безпосередньо пов'язано з комплексною науково-дослідницькою темою «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ державної реєстрації – 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у простеженні динаміки політичного процесу в умовах перехідного періоду та вияву його особливостей в сучасній Україні.

Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі задачі:

- дослідити соціально-політичну взаємодію як механізм розвитку політичного процесу та забезпечення динаміки політичної системи;
- розглянути політичну діяльність у структурі політичного процесу, проаналізувати її функції та складові;
- визначити особливості політичного процесу в умовах модернізації суспільства та постмодерного стану політичної взаємодії;
- проаналізувати інституціоналізацію як процес формування оптимальної моделі демократичної політичної взаємодії;

- розглянути процес інституціоналізації влади в Україні, проаналізувати функціональні та структурні особливості цього процесу;
- визначити роль та функції громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади;
- дослідити основні фактори впливу на розвиток політичного процесу в Україні;
- проаналізувати характеристики та виміри політичного процесу перехідного періоду;
- дослідити комунікативну складову сучасного політичного процесу;
- проаналізувати участь громадян у прийнятті політичних рішень як основу демократичного політичного процесу.

Об'єктом дослідження виступає політичний процес як динамічний вимір політичної системи в усьому багатоманітті дій та взаємодій індивідуальних та колективних акторів.

Предметом дослідження є особливості політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні.

Методи дослідження. Вони визначаються складністю та багатофакторністю політичного процесу, особливостями його розвитку в Україні. Загальна орієнтація на забезпечення таких принципів наукового аналізу як об'єктивність, усебічність, неупередженість, послідовність, обґрунтованість вихідних гіпотез дослідження, несуперечність окремих частин дисертаційної роботи обумовила ретельну розробку методологічної бази.

Серед загальнонаукових методів дослідження в першу чергу слід відзначити логічний метод, який дозволив виділити основні логічні елементи та смислові складові досліджуваних у роботі понять, що стали основою визначень та авторських узагальнень, історичний метод (за його допомогою у дисертації проаналізовано розвиток політичного процесу у нашій країні), компаративний метод (спираючись на нього у роботі було представлено порівняння різних теоретичних підходів до вивчення політичного процесу, його особливостей та складових).

Критичний метод дозволив визначити альтернативні вирішення складних теоретичних та практичних проблем, які виникають у процесі взаємодії політичних акторів, таких як державні інститути та інституції громадянського суспільства. Діалектичний метод дозволив виділити внутрішні суперечності політичного процесу перехідного періоду та продемонструвати єдність різних рівнів та елементів політичного процесу. Серед спеціальних наукових методів слід назвати метод структурно-функціонального аналізу, методи інституційного та процесуального аналізу політичних явищ.

Базуючись на аналізі основних сучасних теоретичних розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, було сконструйоване авторське бачення особливостей політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є однією із перших спроб в українській політичній науці комплексно, на основі аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, дій та взаємодій колективних та індивідуальних акторів дослідити особливості політичного процесу перехідного періоду в Україні.

Наукова новизна полягає у наступних положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

вперше:

проаналізовано особливості інституціоналізації влади у перехідний період. Обґрунтовано, що в умовах політичного процесу перехідного періоду інституціоналізація характеризується не тільки взаємодією владних колективних акторів, а і процесами легітимації й оптимізації їх діяльності. Інституціоналізація охоплює стадії формування та становлення владного інституту, його легітимізацію у громадській думці та зміни відповідно до традицій конкретного суспільства та оптимізацію, тобто підвищення ефективності діяльності владного інституту.

визначено комунікативний вимір та характеристики політичного процесу перехідного періоду у горизонтальній та вертикальній політичній взаємодії, у контексті процесів раціоналізації та ірраціоналізації, маркетингових технологій організації політичного простору. Аргументовано, що розвиток політичного процесу відбувається у таких вимірах політичної взаємодії, як вертикальна та горизонтальна організація політичного процесу, раціоналізація та ірраціоналізація політичної взаємодії, вибір форми політичного режиму та маркетизація політики. До основних комунікативних факторів впливу на розвиток політичного процесу відносяться рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень;

уточнено:

функціональні особливості та характеристики парламентаризму у формуванні демократичного політичного процесу. Функція парламенту у політичному процесі перехідного періоду полягає у створенні та підтримці простору політичних дискусій, діалогу на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні, творення раціональної політики на основі аргументативної дискусії, раціональна комунікативна взаємодія між парламентською більшістю (коаліцією) та опозицією, політичний діалог у формі дебатів.

особливості політичного процесу в умовах модерну та постмодерну. Розвиток організаційних структур суспільства, обумовлений модернізацією соціально-політичних інститутів, сформував новий тип політичних відносин та відповідний владний баланс. Політична модернізація передбачає формування, розвиток та поширення сучасних політичних інститутів та практик, роблячи наголос на домінуванні цілераціональності (інструментальний розум), але тепер суспільство повинно вирішувати проблеми, що були породжені модернізаційними процесами. Постмодернізація передбачає відмову від акценту на економічну ефективність, бюрократичні структури влади й науковий раціоналізм, які були характерні для модернізації;

дістало подальший розвиток:

обґрунтування ролі та функцій громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади. Вони полягають у артикуляції інтересів різноманітних груп та спільнот, захисті та задоволенні їх інтересів, стабілізації політичного процесу, забезпеченні публічності та прозорості політичного процесу, контролі за діяльністю органів державної влади;

розуміння комунікативної складової сучасного політичного процесу. Політичний процес не може бути зведеним до діяльності органів державної влади, а являє собою комунікативну взаємодію індивідів та груп, політичних структур суспільства, держави, спрямовану на досягнення й реалізацію відповідних політичних інтересів;

обґрунтування участі громадян у прийнятті політичних рішень в якості основи демократизації політичного процесу перехідного періоду в Україні. Пік політичної активності населення приходить на час виборів в найвищі органи державної влади. Політичний процес складається із таких компонентів, як представлення політичних інтересів груп і громадян інститутам, що приймають політичні рішення, вироблення і ухвалення політичних рішень, реалізація політичних рішень через складну взаємодію держави та громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів. Здобутки автора щодо дослідження політичного процесу, його особливостей в умовах перехідного періоду можуть бути використані у науково-теоретичній та інформаційно-аналітичній роботі з проблем взаємодії акторів політичного процесу. Окремі положення можуть використовуватись при розробці та впровадженні програм з демократизації політичного процесу, для консультування політичних лідерів та адміністративних керівників.

Концептуальні підходи та основні положення можуть бути використані у науково-педагогічній діяльності, при розробці та викладанні курсів з політичної науки, публічної політики, політичної комунікативістики тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на науково-методологічних семінарах та засіданнях кафедри політичних наук, ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського». Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідались та обговорювались на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, семінарах, круглих столах: «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку» (Луганськ, 2011), «20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього» (Київ, 2011), «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (Сімферополь, 2012), «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблеми політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (Херсон, 2012).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені автором у 5 статтях, які опубліковані у фахових наукових виданнях з політичних наук.

Структура дисертації обумовлена її об'єктом, предметом, метою і задачами. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів основної частини, які поділяються на 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 173 сторінки. Список використаних джерел містить 319 найменувань (31 сторінка).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, ви-

значено об'єкт, предмет, сформульовано мету та задачі дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та політологічні методи, її наукову новизну та практичне значення, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження політичного процесу» визначено основні теоретико-методологічні підходи до вивчення політичного процесу перехідного періоду, проаналізовано соціально-політичну взаємодію як механізм забезпечення динаміки політичної системи, обґрунтовано концептуальні засади дослідження, здійснено огляд наукової літератури за темою дисертації, визначено ступінь та суть наукової розробки проблеми, обґрунтовано вибір напрямків наукового дослідження, зроблено аналіз особливостей політичного процесу в умовах модерну та постмодерну

У першому підрозділі «Соціально-політична взаємодія як механізм забезпечення динаміки політичної системи» відзначено, що політичний процес, як динамічний вимір політичної реальності, характеризується творенням та відтворенням її структурних компонентів.

У політичному процесі виражається сенс та розкриваються цілі (явні та латентні) діяльності індивідуальних та колективних політичних акторів. Соціально-політична взаємодія виступає основою моделювання та конструювання політичного процесу. Політичний процес охоплює вертикальний (відносини між владою та суспільством) та горизонтальний (стосунки всередині інститутів влади та суспільних інституцій, таких як медіа, партії, громадські організації та ін.) виміри політичної взаємодії.

В якості одного із основних понять політичної науки, політичний процес досліджувався такими зарубіжними вченими, як П. Браун, К. Вайс, Д. Веймер, К. Гаджисев, Б. Гурне, Р. Даль, А. Етціоні, Д. Істон, Г. Лассуел, Х. Лінц, А. Мельвіль, Л. Пал, Д. Растроу, Г. Саймон, Д. Стоун та ін.

Серед вітчизняних авторів проблематику політичного процесу перехідного періоду у теоретичному та практичному вимірах досліджують В. Бебик, В. Бакуменко, А. Волинський, М. Головатий, В. Горбатенко, О. Долженков, Л. Кормич, В. Кремень, П. Кузьмін, В. Лісничий, М. Михальченко, С. Наумкіна, А. Пойченко, В. Ребкало, Ф. Рудич, Д. Табачник, А. Толстоухов, О. Хорошилов, В. Цветков, Ю. Шайгородський, Д. Яковлев та ін.

З точки зору аналізу соціально-політичної взаємодії, як механізму забезпечення розвитку політичного процесу, виділено такі методологічні підходи, як інституційний, функціоналістський, біхевіоралістський, історичний, підхід раціонального вибору. У цих підходах знаходить вираження методологія дослідження політичного процесу як способу політичної взаємодії та як її результату, що обумовлено домінуванням у перехідному суспільстві ситуацій, у яких дії учасників не відрегульовані та стандартизовані. Визначено, що у сучасних умовах політична взаємодія розгортається в комунікативному просторі, який має власну структуру та правила, а раціонально аргументована комунікація та публічний політичний дискурс виступають необхідними умовами позитивної динаміки політичного процесу.

Досліджено специфіку етапів політичного процесу перехідного періоду та визначено фактори впливу на його зміст. До останніх віднесено: рівень централізації

влади, ефективність діяльності інституцій громадянського суспільства та політичних партій, рівень політичної активності громадян та наявність незалежних мас-медіа.

У другому підрозділі «Політична діяльність у структурі політичного процесу: функції та складові» аргументовано, що політична діяльність реалізується у процесі реалізації специфічних інтересів політичних акторів та складається з управління соціальними та політичними інститутами, розробки та втілення правових норм з регулювання суспільних відносин.

Політична діяльність, як складова політичного процесу характеризується раціональністю, прагматизмом, інституційним та функціональним зв'язком з політичною системою. При цьому раціоналізація процесу прийняття політичного рішення передбачає зростання ролі політичних партій, діяльності мас-медіа, формування відповідного типу політичної участі громадян, дотримання принципу верховенства права, опору на громадську думку тощо.

Досліджено інноваційний, стабілізаційний, консервативний, реакційний типи політичної діяльності та визначено їх особливості у політичному процесі перехідного періоду. Визначено, що політичний розвиток, як режим функціонування політичного процесу передбачає оволодіння новими формами та технологіями політичної діяльності з метою підвищення ефективності політичної взаємодії влади та громадян.

У третьому підрозділі «Особливості політичного процесу в умовах модерну та постмодерну» наголошується, що динаміка сучасного політичного процесу обумовлена зовнішніми у відношенні до політичного процесу факторами (глобалізація, архітектура світового порядку, економічна ситуація та ін.) і внутрішніми чинниками (модернізація та демократизація). Під впливом модернізаційних процесів сформувались сучасні політичні інститути та відносини, утворився баланс між владою та суспільством, неформальні правила політичної взаємодії поступились формально-правовим нормам організації політичного процесу.

Визначено, що модернізацію характеризує рух суспільства від міфотворчості та релігійних уявлень до наукової раціональності, від колективізму до індивідуалізму, від авторитаризму до демократії, панування інструментальних цінностей ринкової організації економічного та політичного простору. В цілому політичний процес в умовах модернізації характеризується десакралізацією політичного простору, секуляризацією, розподілом влади, конституціоналізмом, інституціоналізацією громадянського суспільства та правової держави.

Аргументовано, що політичний процес епохи постмодерну змінює власні параметри в порівнянні з політикою модерну та традиційним суспільством. Так, постмодерний підхід характеризується сумнівом щодо усіх спроб оперти право на владу на будь-які абсолютні засади (релігійні, раціональні, ідеологічні та ін.), поверненням до архаїки, використанням ігрового стилю, переплетінням різних типів дискурсивних практик, іронією, фрагментарністю.

Визначено, що з урахуванням постмодерної критики, важливо дотримуватись таких вимог щодо організації політичного процесу, як орієнтація на інновації з урахуванням традиції, поєднання ціннісної і цільової раціональності, використання суспільних традицій як передумови модернізації, урахування значення релігійного

фактору, забезпечення демократичного характеру влади поряд із визнанням авторитетів у політиці тощо.

У висновках до першого розділу узагальнено викладений матеріал та зазначено, що генеза досліджень політичного процесу пройшла ряд етапів розвитку, які пов'язуються зі становленням політичних та правових відносин у суспільстві, процесами демократизації та модернізації, а напрямки постмодерних інтерпретацій політичного процесу характеризуються відмовою від «логоцентризму», деконструкцією політичних та соціальних основ модернізму.

У другому розділі «Інституціоналізація владних акторів в умовах демократизації політичного процесу» досліджується сутність процесу інституціоналізації, визначено роль та функції інститутів громадянського суспільства у політичному процесі, відзначено особливості інституціоналізації влади в умовах перехідного періоду в Україні.

У першому підрозділі «Інституціоналізація як процес формування оптимальної моделі демократичної політичної взаємодії» відзначено, що одним із основних елементів політичного процесу виступає діяльність та взаємодія владних інституцій, які формуються в умовах переходу до демократичного політичного режиму та інформаційної хвилі цивілізаційного розвитку.

Визначено, що процес інституціоналізації обумовлюється такими факторами, як: віртуалізація політики, коли політичну боротьбу між акторами перенесено з ідеологій, організацій та програмних положень у сферу віртуальних іміджів; технологічні новації, глобальне розповсюдження Інтернет, що уможлиблюють появу феномену електронної демократії та е-урядування; концентрація влади в уряді та перетворення парламенту на дорадчий орган та дискусійний клуб.

Аргументовано, що процес інституціоналізації як пошук оптимальної моделі розподілу влади визначається взаємодією влади та суспільства, компромісом еліт, діяльністю громадських організацій, мас-медіа та знаходиться у площині вибору між президентською, парламентською та змішаною формою правління. У демократичному політичному процесі система стримувань та противаг виступає вираженням концепції поділу влади, який передбачає розмежування функцій між інститутами влади, самостійність у межах власної компетенції, взаємний контроль владних інституцій (зокрема, відповідальність уряду перед парламентом та президентом).

Визначено, що встановлення чітких меж конституційної компетенції Президента, парламенту та уряду є однією із визначальних проблем процесу формування оптимальної моделі демократичної політичної взаємодії в Україні. Відзначено принципову важливість парламенту у демократичному політичному процесі, який виступає у ролі представника суспільних груп, посередника між суспільством та урядом, сприяє інституціоналізації суспільних потреб.

Парламент відіграє визначальну роль у демократизації політичного процесу перехідного періоду, яка повинна супроводжуватися утворенням ефективного механізму політичного представництва суспільних інтересів, створенням системи контролю над виконавчою владою, підвищенням відкритості парламентського процесу.

У другому підрозділі «Роль та функції громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади» з метою ґрунтовного аналізу процесу інституціоналізації

влади автором проаналізовано та систематизовано наявні наукові розробки щодо визначення функціонального призначення громадянського суспільства у політичному процесі перехідного періоду.

Аргументовано, що функції громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади в Україні обумовлюються складністю феномену громадянського суспільства, динамізмом його розвитку та трансформаціями механізмів впливу громадянського суспільства на владу у зв'язку із процесами демократизації. До інститутів громадянського суспільства, які впливають на політичний процес перехідного періоду, відносяться добровільні громадські організації та громадські рухи, мас-медіа, вибори та референдуми, які виступають засобом формування громадської думки та захисту групових інтересів.

Визначено фактори, які впливають на сферу взаємодії влади та громадянського суспільства. До них належать: діяльність незалежних від держави організацій, добровільних асоціацій та мереж, груп тиску; рівень розвиненості інституцій громадянського суспільства; тип політичної культури суспільства.

Відзначено наступні умови громадянського суспільства, як впливового чинника політичного процесу: наявність публічного простору соціально-політичної взаємодії; мережа незалежних мас-медіа; інституціоналізована громадська думка; конституційні гарантії прав та свобод громадян; зорієнтованість на громадські інтереси у діяльності політичних акторів; впливова опозиція. Вплив розвиненого громадянського суспільства на інституціоналізацію влади здійснюється на основі наступних постійних елементів політичного процесу. По-перше, це масові акції безпосередньої дії громадян з вимогами політичного характеру. По-друге, постійна діяльність існуючих організованих інститутів громадянського суспільства із захисту інтересів своїх членів, виконання статунних цілей. По-третє, повсякденна міжособистісна взаємодія громадян.

Аргументовано, що функціонування інституцій громадянського суспільства в Україні відбувається у двох вимірах – горизонтальному та вертикальному. І якщо вертикальний вимір пов'язується з процесом інституціоналізації та характеризується формальними ознаками кількості громадських об'єднань та політичних партій, то горизонтальний вимір – це розгалужена мережа реально функціонуючих об'єднань, складна функціональна система, що забезпечує комунікативну взаємодію між владою та суспільством.

У третьому підрозділі *«Інституціоналізація влади в Україні: структурні та функціональні особливості»* відзначено, що процеси демократизації, які поширюються на пострадянському просторі, призвели до змін характеристик політичного режиму, форм взаємодії у політичному просторі, стали одним із факторів, який визначає особливості інституціоналізації влади в Україні.

Досліджено етапи інституціоналізації влади в Україні, які пов'язуються із виборчими циклами та конституційними змінами. Серед характеристик політичного процесу перехідного періоду можна назвати наступні. По-перше, політична нестабільність, тобто наявність непередбачуваних обставин і результатів політичної діяльності. По-друге, недостатня дієвість правових та соціальних обмежувачів діяльності основних впливових політичних та економічних акторів, що призводить до перманентних змін у законодавстві. По-третє, нетривалість політичних союзів, коалі-

цій та асоціацій, що призводить до суперечливості політичних рішень та нездатності виробити державну стратегію розвитку.

Аргументовано, що важливим фактором інституціоналізації влади в Україні виступає політична конкуренція, яка реалізується у формі політичного змагання за владу, як під час виборчих кампаній, так і у міжвиборчий період.

Відзначено, що в умовах політичної конкуренції опозиція виступає одним з основних учасників політичного процесу перехідного періоду, це змушує владу враховувати плюралізм думок та політичних позицій. Інституціоналізація влади в Україні відбувається в умовах зростаючого впливу інформаційних технологій, держава знаходиться на підготовчій стадії побудови інформаційного суспільства. Проте інформаційний простір поділено між групами впливу (фінансово-промисловими групами) та органами державної влади і місцевого самоврядування, які виступають в ролі засновників чи співзасновників мас-медіа.

Визначено, що до характерних ознак інституціоналізації влади в Україні відносяться зменшення ролі ідеологій у політичному просторі, низький рівень інформатизації як країни в цілому, так і органів державної влади, в яких переважає паперовий документообіг, надмірна централізація влади, вертикальна спрямованість інформаційних потоків, відсутність «зворотного зв'язку» у взаємодії влади та громадян.

У висновках до другого розділу узагальнено викладений матеріал та зазначено, що для процесу інституціоналізації демократичної політичної взаємодії важливими стають такі чинники, як зміна системи представництва громадянських інтересів у відповідності до вимог медійного формату та створення нових форм комунікації у сфері публічної влади.

У третьому розділі «Фактори впливу на розвиток політичного процесу в Україні» аналізуються характеристики та виміри політичного процесу перехідного періоду, досліджується комунікативна складова політичного процесу, визначається політична участь громадян як основа демократизації політичного процесу.

У першому підрозділі «Характеристики та виміри політичного процесу перехідного періоду» визначено та досліджено такі виміри політичного процесу, як динамічний (статичний), етатистський (не-етатистський), вертикальний та горизонтальний.

Динаміка розвитку політичної взаємодії у перехідних суспільствах характеризується наступними взаємопов'язаними чинниками. По-перше, діяльність інститутів державної влади, структур громадянського суспільства, політичних партій, мас-медіа. У сучасному світі політичні комунікації опосередковані, в першу чергу, діяльністю мас-медіа. Можна говорити про те, що у сучасній політиці з'являється нова потужна дійова особа – медіакратія, яка отримує можливість конструювати порядок денний та використовувати політичну комунікацію як інструмент реалізації влади, впливає на розвиток політичного процесу. По-друге, політичні цінності, які домінують у представників політичного класу. По-третє, «фасадна» демократизація, яка полягає в імітації політичних інститутів демократичного суспільства. Так, політичні партії фактично перетворюються з інституту артикуляції, ідеологічного представництва та захисту інтересів різноманітних соціальних груп на «машини для голосування», які фінансуються бізнес-групами. По-четверте, маркетингова політично-

го процесу, яка обумовлена необхідністю впровадження ринкових механізмів економічної та політичної конкуренції перехідних суспільствах. По-п'яте, неопатримоніалізм, в умовах якого владні повноваження розглядаються як можливість отримання ренти, а державні посади як доступ до приватно привласнених економічних можливостей.

Аргументовано, що неопатримоніальна модель політичного процесу перехідного періоду визначається формуванням та діяльністю політичного класу, орієнтованого на отримання економічної ренти від особливого типу підприємництва з використанням державних посад, клієнтарно-патронажними відносинами та захистом вузькогрупових інтересів.

У другому підрозділі *«Комунікативна складова сучасного політичного процесу: актори, засоби, технології»* зазначено, що у сучасному світі комунікативні акти політичних акторів впливають на характер та напрями політичного процесу, виконуючи функції інтеграції та диференціації політичних акторів, формування громадської думки, створення «віртуальної реальності» та «гіперреальності».

Зростаюча технологічна потужність мас-медіа визначає ритм і темп розвитку політичного процесу перехідного періоду, уможлиблюють його перетворення на медіа-процес. Процес утворення політичної картини світу передбачає інтерпретацію політичної інформації, трансформацію когнітивних моделей індивідуальної та групової політичної активності, які обумовлені специфікою розвитку інформаційного простору України.

У порівнянні із радянською системою пропаганди нова українська система мас-медіа відрізняється різноманітністю точок зору, в основі якої знаходиться конфлікт інтересів власників чи співзасновників мас-медіа.

Визначено необхідність формування загальногуманістичної стратегії в підходах модернізації суспільства та влади, а в умовах розвитку суто технологічної складової політичного процесу (як під час виборчих кампаній, так і в сфері державного управління), потреба у використанні політичних технологій і технологій влади, з метою реалізації та захисту стратегічних інтересів окремого громадянина та суспільства в цілому.

Аргументовано, що публічна сфера, процес громадянського діалогу, в якому суспільство могло б визначити своє майбутнє через відкрите і раціональне обговорення різних проблем не сформоване. Сучасні електронні мас-медіа виступають механізмом підтримання конкуренції за державну владу, вони змінюють систему представництва громадянських інтересів, створюють нові форми комунікації у сфері публічної влади.

У третьому підрозділі *«Участь громадян у прийнятті рішень як основа демократичного політичного процесу»* висвітлено та проаналізовано політичну участь громадян, яка виступає невідомою складовою та фактором розвитку демократичного політичного процесу. Визначено, що період виборчої кампанії виступає основним етапом розвитку політичного процесу у який вирішується доля обраної моделі розвитку, проте політична участь громадян не обмежується виборчим періодом. Ставлення до громадян як до пасивного об'єкта управлінських рішень призводить до негативної динаміки політичного процесу, уможлиблює повернення до авторитарних форм взаємодії влади та суспільства.

Якщо ж громадяни не мають можливості реалізовувати власні інтереси через участь у прийнятті політичних рішень, то можна говорити про негативну динаміку політичного процесу в цілому.

Участь громадян у прийнятті політичних рішень та особиста відповідальність представників влади та громадянського суспільства виступають необхідними складовими становлення та інституціоналізації демократичних форм організації політичного процесу.

Визначено та проаналізовано такі форми участі громадян у прийнятті політичних рішень, як організована та неорганізована, епізодична та постійна, автономна та мобілізована. Таким чином, з урахуванням політичної активності громадян, політичний процес знаходить вираження у виробленні політичних цілей, ухваленні політичних рішень, розподілі владних повноважень між органами державної влади.

У висновках до *третього розділу* визначено особливості політичного процесу у перехідному суспільстві, які полягають у зменшенні ролі ідеологій, перетворення політичних партій у «машини для голосування», домінування у політичному просторі опосередкованих форм політичної комунікації, медіатизація політики, недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства, недосконалість правових процедур реалізації політичної участі громадян.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо визначення та реалізації комунікативних механізмів політичного процесу перехідного періоду, їх еволюції та тенденцій подальшого розвитку в Україні.

В цілому, в умовах перехідного періоду правила політичної гри не усталені, а політичні актори часто не мають бажання їх дотримуватись, одним із головних механізмів розвитку політичного процесу виступає соціально-політична взаємодія. Взаємна обумовленість діяльності політичних інститутів та акторів, політичної культури, розподілу політичної та державної влади дозволила інтерпретувати «політичний процес», як об'єднавчу характеристику для динамічних різноспрямованих та різнопорядкових політичних дій та взаємодій індивідуальних акторів і політичних інститутів, ухвалення та реалізації політичних рішень.

Аргументовано, що за вектором суспільного спрямування політична діяльність може бути інноваційною (зорієнтованою на впровадження нових політичних інститутів), стабілізуючою (спрямованою на збереження всього цінного в наявних структурах, недопущення деструктивних змін), консервативною (націленою на збереження старих інститутів і форм взаємодії), реакційною (зацікавленою у відновленні інститутів минулого).

У роботі відзначено недостатню ефективність політичної діяльності в Україні. Зокрема, визначено протиріччя між змістом політичної діяльності політичного класу й інтересами суспільства, низьку якість прийнятих політичних рішень, відсутність послідовної державної політики, перманентну боротьбу за владу, спрямованість діяльності політичних акторів до реалізації корпоративних, егоїстичних, а не суспільно-значущих (стратегічних) інтересів.

Визначено, що політичний процес характеризується циклічністю, включає стадії утворення політичної рівноваги, відтворення основних елементів політичної системи шляхом ухвалення та реалізації політичних рішень, дестабілізацію політи-

чної системи, її розпад й утворення нової рівноваги. Аргументовано, що для розвитку політичного процесу у сучасному світі важливого значення набувають як вертикальна взаємодія (влада – суспільство), так і горизонтальна, а також наявність розвинених механізмів зворотнього зв'язку, пошук адекватних механізмів вирішення політичних конфліктів, консенсусу еліт.

Визначено, що для політичного процесу перехідного періоду в Україні важливим завданням виступає проведення реформ з модернізації різних сфер суспільного життя, зокрема – економічної та політичної, які неможливо уявити без опори на раціональність у діях індивідуальних акторів та окремих інститутів. Проте, з урахуванням постмодерної критики, важливо виконувати такі умови, як: орієнтація на інновації з урахуванням традиції, поєднання ціннісної і цільової раціональності, використання традицій як передумови модернізації, урахування значення ідеологічного та релігійного факторів, забезпечення демократичного характеру влади поряд із визнанням моральних авторитетів.

Одним із принципів інституціоналізації та легітимізації суб'єктів влади в умовах демократії виступає процес оптимізації розподілу владних повноважень у вимірах парламент – президент – уряд, центр – регіони та влада – суспільство, що узагальнює принципи та способи організації влади, визначає механізм взаємодії як між державними органами, так і між владою та суспільством.

Сучасний світ характеризується зміною підходів та акцентів щодо взаємодії держави та громадянського суспільства. Політична активність громадян, усвідомлення ними механізмів самоорганізації та важелів впливу на прийняття політичних рішень, діяльність інститутів влади утворюють нові умови для демократизації простору політичної взаємодії. Це відбувається, зокрема через виконання таких функцій, як артикуляція інтересів різноманітних груп та спільнот, захист та задоволення їх інтересів, стабілізація політичного процесу, забезпечення публічності та прозорості політичного процесу, контроль за діяльністю органів державної влади.

Для забезпечення позитивної динаміки політичного процесу, яка включає достатній рівень легітимності влади, підвищення ефективності управлінської діяльності, відповідальності влади перед суспільством, необхідно виробити чіткий механізм розподілу влади та забезпечити дотримання балансу влади, підвищити ефективність політичних комунікацій, дотримання прийнятих норм і правил політичної поведінки, розвиток політичної та правової культури суспільства та влади.

Розвиток політичного процесу в сучасних умовах відбувається в залежності від домінуючих тенденцій у таких вимірах політичної взаємодії, як вертикальна та горизонтальна організація політичного процесу, раціоналізація та ірраціоналізація політичної взаємодії, вибір форми політичного режиму та маркетизація політики. Враховуючи це, до основних факторів впливу на розвиток політичного процесу можна віднести: рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень.

У країнах, що знаходяться у перехідному стані, політичні комунікації стають основою формування соціальних, економічних та політичних відносин, які складаються у посткомуністичних суспільствах з нестабільною політичною, економічною, соціальною структурою, з політичними інститутами, що розвиваються та знаходя-

ться під впливом багатьох внутрішніх (демократизація, модернізація) і зовнішніх (глобалізація) факторів.

Необхідність звернення до технологічного біку політичних комунікацій визначається складністю того транзитивного стану, в якому перебуває зараз українське суспільство, і пов'язаним з цим посилення значущості взаєморозуміння між публічною владою і суспільством. До складових політичного процесу перехідного періоду в Україні відносяться: поява безконцептуального потоку політики; посилення корпоративних інтересів правлячих угруповань; політична безвідповідальність мас-медіа; згортання комунікаційних відносин між державою та суспільством; закріплення за інститутами громадянського суспільства статусу реципієнта у політичному діалозі; перетворення політичних еліт на безконтрольного власника публічної інформації тощо. У таких умовах політична участь громадян, рівень її розвитку та якість виступають основою для забезпечення переходу від авторитаризму до демократії.

Таким чином, політична участь громадян є запорукою стійкості політичної системи, розвитку демократичного політичного процесу, відповідальності влади перед суспільством, створення ефективної системи управління.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кавалеров А. А. Інституалізація владних суб'єктів у демократичному політичному процесі / А. А. Кавалеров // Перспективи: Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. – 2011. – № 1 (47). – С. 128-133.
2. Кавалеров А. А. Забезпечення динаміки політичного процесу в умовах модерну та постмодерну / А. А. Кавалеров // Перспективи: Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. – 2011. – № 2 (48). – С. 192-197.
3. Кавалеров А. А. Фактори впливу на розвиток політичного процесу / А. А. Кавалеров // Перспективи: Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. 2011. – № 3 (49). – С. 167-171.
4. Кавалеров А. А. Політичний процес в умовах перехідного періоду: особливості та складові / А. А. Кавалеров // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 41. – С. 96-103.
5. Кавалеров А. А. Комунікативний вимір сучасного політичного процесу / А. А. Кавалеров // Перспективи: Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. – 2012. – № 3 (53). – С. 123-127.

АНОТАЦІЯ

Кавалеров А.А. Особливості політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Півден-

ноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексне дослідження еволюції та тенденцій розвитку політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні, проаналізовано його особливості та специфічні риси.

Інституціоналізація характеризується не тільки взаємодією владних колективних акторів, а і процесами легітимації й оптимізації їх діяльності. Визначено, що інституціоналізація охоплює такі стадії, як формування та становлення владного інституту, його легітимацію у громадській думці, оптимізацію (підвищення ефективності діяльності владного інституту).

Визначено комунікативний вимір та характеристики політичного процесу перехідного періоду, що формуються у горизонтальній та вертикальній політичній взаємодії, у контексті процесів раціоналізації та ірраціоналізації, маркетингових технологій організації політичного простору. Обґрунтовано, що до основних комунікативних факторів впливу на розвиток політичного процесу відносяться рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень.

Ключові слова: політичний процес, перехідний період, демократизація, політична взаємодія, інституціоналізація влади, політична участь, громадянське суспільство, комунікативна взаємодія, політичний розвиток.

АННОТАЦИЯ

Кавалеров А.А. Особенности политического процесса в условиях переходного периода в Украине. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлено комплексное исследование эволюции и тенденций развития политического процесса в условиях переходного периода в Украине, проанализированы его особенности и специфические черты.

Проанализированы особенности институционализации власти как формирования оптимальной модели политического взаимодействия в условиях политического процесса переходного периода. Институционализация характеризуется не только взаимодействием властных коллективных актеров, но и процессами легитимации и оптимизации их деятельности. Определено, что институционализация охватывает такие стадии, как формирование и становление властного института, его легитимизацию в общественном мнении, оптимизацию (повышение эффективности деятельности властного института).

Определены коммуникативное измерение и характеристики политического процесса переходного периода, которые формируются в горизонтальном и вертикальном политическом взаимодействии, в контексте процессов рационализации и иррационализации, маркетинговых технологий организации политического пространства.

Раскрыты функциональные особенности и характеристики парламентаризма в формировании демократического политического процесса. Обосновано, что функция парламента в политическом процессе переходного периода состоит в создании и поддержании пространства политических дискуссий, диалога на основе представительства структурированных групп интересов на государственном уровне, создания рациональной политики на основе аргументативной дискуссии, рациональное коммуникативное взаимодействие между парламентским большинством (коалицией) и оппозицией, политический диалог в форме дебатов.

Определены особенности политического процесса в условиях переходного периода от модерна к постмодерну. Отмечено, что политическая модернизация предполагает формирование, развитие и распространение современных политических институтов и практик. Концепция модерна выходила из доминирования целерациональности (инструментальный разум), однако теперь общество должно решать проблемы, порожденные модернизационными процессами. Постмодернизация предусматривает отказ от акцента на экономическую эффективность, бюрократические структуры власти и научный рационализм, которые были характерны для модернизации.

Обоснована роль и определены функции гражданского общества в процессе институционализации власти. Аргументировано, что они состоят в артикуляции интересов различных групп и сообществ, защите и удовлетворении их интересов, стабилизации политического процесса, обеспечении публичности и прозрачности политического процесса, контроля за деятельностью органов государственной власти.

Получило дальнейшее развитие утверждение, что участие граждан в принятии политических решений выступает одной из важных составляющих демократизации политического процесса переходного периода в Украине. Пик политической активности населения приходится на время выборов в высшие органы государственной власти. В целом, политический процесс состоит из таких компонентов, как представления политических интересов групп и граждан институтам, принимающим политические решения, выработки и принятия политических решений, реализация политических решений через сложное взаимодействие государства и гражданского общества.

Обосновано, что к основным коммуникативным факторам влияния на развитие политического процесса относятся уровень институционализации и характер взаимодействия политических институтов, тип политической культуры и политические ценности, развитость политических коммуникаций, уровень политического участия граждан в процессе принятия решений.

Ключевые слова: политический процесс, переходный период, демократизация, политическое взаимодействие, институционализация власти, политическое участие, гражданское общество, коммуникативное взаимодействие, политическое развитие.

SUMMARY

Kavalerov A. A. Features of the political process in the transition period in Ukraine. -Manuscript. Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.02 -

political institutions and processes. – State institution «Southern National Pedagogical University named after K. D. Ushinskiy», Odessa, 2013.

The features of the institutionalization of power as the formation of an optimal model of political engagement in the political process of transition institutionalization characterized not only by the interaction of the power of collective actors, but also the processes of legitimation and optimize their operations.

Determined that institutionalization includes the following steps as the formation and establishment of government institutions, its legitimization in the public mind, the optimization (improving the efficiency of government institutions). Defined communicative dimension and characteristics of the political process of transition, formed in the horizontal and vertical political interaction in the context of the rationalization and irrationalization, marketing technology organization of political space.

Proved that the basic communicative factors influencing the development of the political process are the level of institutionalization and the interaction of political institutions, the type of political culture and political values, development of political communication, the political participation of citizens in decision-making.

Keywords: political process, transition, democratization, political interaction, institutionalization of power, political participation, civil society, communicative interaction, political development.